

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗМІ

Володимир Тарасюк, доцент кафедри журналістики філологічного факультету Ужгородського національного університету

Любов Русинко-Бомбик, кандидатка філологічних наук, викладачка кафедри журналістики Ужгородського національного університету

Ольга Брайлян, магістерка журналістики Ужгородського національного університету

У лекції розглянуто мову ворожнечі як проблему в регіональних засобах масової інформації. Висвітлено основні питання, на які потрібно звертати увагу журналістам, щоб не потрапити в пастку мови ворожнечі. Запропоновано кроки для запобігання її появі у вітчизняних медіа.

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Довкола поняття «мова ворожнечі».
2. Моніторингове слово: про що свідчить регіональна практика.
3. Як зменшити рівень мови ворожнечі в інформаційному просторі?

1. ДОВКОЛА ПОНЯТТЯ «МОВА ВОРОЖНЕЧІ»

Медіа активно впливають на конструювання щоденної картини світу. Отож поява в ЗМІ висловлювань, здатних зародити неповагу, підсилити гнів, викликати ненависть на релігійному, національному чи іншому рівнях, негативно позначається на стабільності суспільства.

Висловлювання ворожнечі прискорюють відповідні дії, а тому їх використання є неприпустимим. Водночас ми нерідко можемо зустрічати тексти із заголовками на кшталт: «Цигани викрали у Львові дитину»⁴⁵, «Кавказці влаштували стрілянину на спиртзаводі у Теплику»⁴⁶, «Бомжі атакують один із супермаркетів Ужгорода»⁴⁷ тощо.

Журналісти не так часто свідомо вдаються до мови ворожнечі, до її відкритої форми, однак від цього вона не перестає завдавати шкоди. Отож, як явище потребує докладного вивчення.

Одні дослідники застосовують термін «мова ненависті», інші — «мова нетерпимості», ще інші — «риторика ненависті» або ж «висловлювання ворожнечі / ненависті / огиди».

Найпоширеніше визначення зустрічаємо в Рекомендації Ради Європи до країн-членів. Відповідно до нього hate speech (мова ворожнечі) — це всі форми вираження (провокування, пропагування, сприяння чи виправдання) расової ненависті, ксенофобії, антисемітизму та інших форм ненависті, що ґрунтуються на нетерпимості, яка може проявлятися у вигляді агресивного націоналізму, етноцентризму, дискримінації, ворожнечі, спрямованої на меншини, мігрантів, людей з іммігрантським походженням.

Зважаючи на постійний потік патогенної інформації в українському суспільстві, особливо зумовлений війною на Сході України, довготривалою нестабільною економічною ситуацією, необхідно зменшити поширення «агресивної» інформації. І в цьому ЗМІ відіграють важливу роль.

Про мову ворожнечі важливо розуміти: використовуючи мову ворожнечі, автор не обов'язково хоче образити саме цю людину. Про це каже журналістка Ірина Виртосу, авторка модулю «Журналістська етика» онлайнкурсу «Новинна грамотність» (MediaSapiens).

⁴⁵ DailyLviv. Режим доступу: <https://dailylviv.com/news/kryminal/tsyhany-vykraly-u-lvovi-dytynu-aktivist-20054>

⁴⁶ «20 хвилин. Вінниця». Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Kryminal/bilisya-ta-strilyali-u-tepliku-na-pidpriemstvi-stavsya-konflikt-z-pote-11212297.html>

⁴⁷ Новини Закарпаття. Режим доступу: <https://transkarpatia.net/transcarpathia/voice/56584-bomzh-atakuyut-odin-z-supermarketv-uzhgoroda-vdeo.html>

Часто медійники використовують мову ворожнечі, бо не усвідомлюють власних упереджень та нав'язаних «історично» стереотипів.

У хроніках МВС також з'являються повідомлення із заголовками, в яких біля слів «злочинець», «крадій», «аферист» зазначена національність людини, наявність інвалідності, місце проживання чи статус переселенця. А журналісти, на жаль, повторюють у своєму тексті цю мову ворожнечі.

Інші ознаки мови ворожнечі й неетичної роботи журналіста є такими:

- викривлена чи надто узагальнена інформація в тексті;
- необґрунтоване розрізнення між «своїми» та «чужими»;
- використано мовні штампи та дискримінаційне мовлення;
- вжито стереотипні назви: єврей — жид, ром — циган, росіянин — москаль;
- розміщені яскраві провокативні заголовки та ілюстрації;
- наведені думки виразників ненависті заради позірного балансу;
- подано не факти, а чутки щодо національної громади, певної соціальної групи тощо.

Крайнім виявом мови ворожнечі є заклик чи мотивування до злочину на ґрунті ненависті.

Окрім порушення журналістської етики, мова ворожнечі породжує злочини на ґрунті ненависті (ст. 161 Кримінального кодексу України: порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії). Однак застосувати цю статтю до мови ворожнечі вкрай складно — її ще треба довести.

До роздумів.

У 1994 році в Руанді народності хуту і тутсі, які спільно жили кілька століть на одній території, говорили однією мовою й дотримувалися одних і тих же традицій, — перетворилися на смертельних ворогів. Тільки за офіційними даними уряду Руанди, загинуло 937 тисяч осіб. ЗМІ цілеспрямовано розпалювали ненависть між тутсі й хуту та відкрито закликали до насильства й масових убивств, такого висновку дійшов Міжнародний Гаазький трибунал. Ключову роль зіграли газета «Кангур», державне радіо Руанди і приватна радіостанція «Тисяча пагорбів». Геноцид починався з приймача. Радіоведучі в прямому ефірі використовували для позначення «тутсі» слово «таргани». Щодня звучали гасла: «Працюйте, працюйте, могили ще неповні!»...

Саме мова ворожнечі була одним із факторів, що призвело до розгортання одного з найбільш масових убивств ХХ століття — до геноциду в Руанді. Поясніть — чому?

2. МОНІТОРИНГОВЕ СЛОВО: ПРО ЩО СВДЧИТЬ РЕГІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

Регулярна повторюваність дискримінаційних висловлювань стосовно окремих груп дискредитує останніх та закріплює в суспільстві негативні стереотипи. Висловлювання ворожнечі є складовою патогенних текстів, які чинять згубний вплив на аудиторію. Розмежування людей чи окремих груп на «ми — інші» в журналістських текстах призводить до реальної загрози поділу в суспільстві на «своїх» і «чужих».

Висловлювання насильства при постійному повторюванні трансформуються в дії насильства. Цьому потрібно серйозно протидіяти. Нерідко пального у вогонь підливають ЗМІ, не гребують цим ані всеукраїнські, ані регіональні видання.

Скажімо, закарпатські сайти подають часто незбалансовану інформацію, що може «підігріти» ворожнечу в українсько-угорських стосунках. Притому «дістається» як угорцям, так і українцям. Останні в особі місцевих жителів часто постають у ролі контрабандистів, порушників кордону, правил дорожнього руху. Таких прикладів чимало знаходимо в заголовках: «Дуже хотів на заробітки: закарпатець спробував пробратися до Угорщини», «Тячівські «плавці» через Тису влетіли по-крупному: контрабанда до Румунії активізується», «Довелося стріляти: в Румунії намагалися затримати закарпатців з торбами» тощо.

Дістається їй представникам інших національностей: «Турки-невидимки»: через «Лужанку» намагались пробратись два іноземці», «Молдаванин спробував потрапити на Закарпаття, запропонувавши прикордонникам хабар», «Афганець планував перепливти Тису, аби потрапити до Румунії» та інші.

Загалом упродовж тільки 2019–2020 років у закарпатських ЗМІ «перепало на горіхи» представникам понад 20 національностей.

На регіональному рівні трапляються також публікації, що пробуджують релігійну нетерпимість, некоректні висловлювання про українських військових, людей з інвалідністю, без постійного місця проживання.

Ось лише окремі приклади з деяких місцевих медіа: «Байдужість вражає: в центрі Дніпра очевидці не стали рятувати бомжа, який горів на їхніх очах», «В Ужгороді АТОшник намагався підірвати себе гранатою».

Подібну мовну риторику спостерігаємо в багатьох регіонах. Скажімо, в Одесі: «Два бомжі влаштували пожежу в гаражі на Фонтані», «Скільки жінці квітів не даруй, а вона все одно в віконце дивиться», «Хатня робітниця з області обікрала господиню-інваліда в Одесі».

Отож, як бачимо, об'єктами мови ворожнечі є різні суспільні групи.

Упродовж вересня 2020 року здійснено щоденний моніторинг новинних стрічок окремих закарпатських ЗМІ. Усього проаналізовано по 900 матеріалів (близько 30 на день) — разом 1800. На одному із сайтів виявлено 85 висловлювань ненависті, тобто майже 10% від загальної кількості.

Звертає на себе увагу й такий факт: часто контекст якоїсь нової теми впливає на «розширення тематики» висловлювань ненависті. Зокрема, із появою пандемії з'явилися нетолерантні вислови стосовно китайців, оскільки в їхній країні зафіксували перші випадки COVID-19.

3. ЯК ЗМЕНШИТИ РІВЕНЬ МОВИ ВОРОЖНЕЧІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ?

Фахівці розробляють інструменти заборони мови ворожнечі. Водночас виникають суперечки щодо регулювання мови ненависті, визначення пріоритету рівності або свободи. Так, дотримання, до прикладу, рівності може вимагати обмеження свободи висловлювання поглядів. Однак ми вважаємо шкоду від дозволу вживати мову ворожнечі більшою.

Загалом є кілька поглядів щодо цього питання.

- Перший підхід дозволяє висловлювання ненависті, щоб максимізувати можливості індивідуального вираження.
- Відповідно до другого, необхідно пригнічувати мову ненависті через санкції, адміністративні покарання, навіть кримінальну відповідальність із метою сприяння рівності. Деякі представники цього підходу закликають до того, що авторів мови ворожнечі варто карати тільки тоді, коли вона спрямована на представників історично підпорядкованої групи, а не членів домінуючої.
- Третій підхід забороняє цілеспрямовані образи на основі раси, статі, релігії, етнічного походження, сексуальної орієнтації тощо.

Тут є важливим розвиток критичного мислення та медіаосвіти. Оскільки лєвова частка виявлених висловлювань ненависті міститься в скопійованих пресрелізах правоохоронних органів, то при навчанні представників останніх необхідно поглиблено розглядати тему висловлювання ворожнечі.

Важливо загалом здійснювати кампанії з інформування громадськості про негативні наслідки hate speech, її види, шляхи розпізнавання. У цьому контексті цінним є досвід проведення відповідних заходів у різних регіонах України. До прикладу, Одеська обласна організація Комітету виборців України за фінансової підтримки Посольства Федеративної Республіки Німеччини в Україні 2017 року впровадила ініціативу «Мова ворожнечі в українських ЗМІ: ідентифікація та протидія». Було організовано тренінги, круглі столи для журналістів, блогерів, студентів у Одесі, Херсоні, Чернівцях.

Своєю чергою, на Закарпатті семінар «Україна: мова ворожнечі у часи війни» у 2014 році провів журналіст, співкоординатор проекту «Без кордонів», координатор Ресурсного центру для допомоги вимушеним переселенцям Максим Буткевич.

Розробку проблематики започатковано й на кафедрі журналістики Ужгородського національного університету. Виявлення агресивної риторики здійснюється в межах вивчення кількох дисциплін. Скажімо, студенти проаналізували низку закарпатських онлайн-видань, аби перевірити їх на наявність нетолерантних висловлювань.

На наш погляд, низький рівень професіоналізму — прямий наслідок використання мови нетерпимості. Розпізнавання таких висловлювань необхідно включити як складову в навчальні програми підготовки медійників. Такі програми вже розробили викладачі журналістики з різних закладів вищої освіти України у виданні «Права людини та медіадіяльність», що стало результатом реалізації програми стажування «Академія з прав людини для викладачів та викладачок журналістики» за фінансування Програми розвитку ООН в Україні та Міністерства закордонних справ Данії.

Для мінімізації мови ворожнечі вважаємо за необхідне постійно підвищувати рівень медіаграмотності майбутніх медійників, журналістів-практиків, громадськості, інформуючи про багатоаспектність явища мови ворожнечі, можливостей її розпізнавання та уникнення. Для цього корисно влаштовувати лекції, тренінги, круглі столи, а також розглядати відповідні теми в межах навчального процесу при підготовці фахівців зі спеціальності «Журналістика».

Практика засвідчує дієвість здійснення моніторингу висловлювань ворожнечі. Важливе значення має й саморегуляція журналістів. Важливо встановлювати мінімальні принципи й неухильно їх дотримуватися.

Загалом ніякими штрафами й заборонами мову ненависті не викоринити, хоч і такі механізми в результаті дискусійного обговорення в суспільстві, очевидно, потрібно впроваджувати. Головний же шлях до мінімізації вищезазначеного явища — освіта, самоосвіта, роз'яснення. Важливо в пресі поширювати позитивні приклади про представників тих соціальних груп і національностей, які постійно стають об'єктом мови ворожнечі.

Скажімо, 2020 року на закарпатському сайті «Varosh» вийшла цікава стаття відомого закарпатського письменника Андрія Любки «Роми — одне з облич неповторного Закарпаття».

Сприятимуть вирішенню питання й праці науково-популярного характеру. До прикладу, в Одесі 2011 року підготовлено таке видання під назвою «Історичні традиції добросусідства Одещини». А в Ужгороді вийшла книжка про традиції ромів Закарпаття «Прикмети та забобони ромів Закарпаття».

На наше переконання, тільки усвідомлений підхід до проблеми дасть результат.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ:

1. Бідзіля Ю., Соломін Є., Толочко Н., Шаповалова Г., Шебештян Я. Медіа Закарпаття крізь призму етнотолерантності. Ужгород: Гражда, 2019. 372 с.
2. Богданова І., Лептуга О. «Мова ворожнечі» в текстах українськомовного медіапростору. Український світ у наукових парадигмах: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Харків: ХІФТ, 2020. Вип. 7. С. 6–11.
3. Ісакова Т. О. Мова ворожнечі як проблема українського медіапростору. Стратегічні комунікації. 2016. № 4 (41). С. 90–97.
4. Кузнєцова Т. В. «Мова ворожнечі» в друкованих ЗМІ (на матеріалі преси Сумщини). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2008. № 3 (142). С. 79–85.
5. Саморегуляція в українських медіа: як це працює? Із досвіду роботи Комісії з журналістської етики: аналітично-довідковий збірник / за заг. ред. Л. Кузьменко, Л. Куц, О. Погорелова. Київ: Комісія з журналістської етики, 2021. 93 с.
6. Соловійова А. С. Мова ненависті / ворожнечі в реаліях сучасного українського політичного дискурсу в умовах необхідності зміцнення національної безпеки. Наукові праці. Політологія. 2017. Вип. 285. Т. 297. С. 23–27.